

**Росляков С.М.
ЗАКОНИ В МИСТЕЦТВІ**

УДК : 347. 78(477) Р 75

Анотація. Стаття присвячена питанню наявності внутрішніх та зовнішніх законів в образотворчому мистецтві. Автор пропонує визнати існування в царині мистецтва трьох перших законів. Два з них пов'язані з формоутворенням та габаритами мистецьких витворів. Перший закон стверджує, що розвиток мистецтва йде від простих форм до складних форм. В якості прикладів автор наводить процес розвитку мистецтва пізнього палеоліту від примітивних кам'яних або глиняних куль до чудових зразків жіночих статуєток в тому ж пізньому палеоліті. Наступний, другий закон, стверджує, що розвиток мистецтва йде від малих витворів мистецтва до монументальних артефактів більш пізніх часів. В якості прикладу автор наводить процес переходу від маленьких зображень доби палеоліту до величезних кам'яних монументальних скульптур доби міді – бронзи. Третій закон мистецтва стверджує, що в мистецтві існує тенденція руху від менш реалістичного до все більш реалістичного зображення. один - з тенденцією зростання реалізму. Добре відомо, що все давньогрецьке мистецтво постійно рухалось від менш реалістичних до більш реалістичних зображень. Мистецтво Європи за часів Відродження пройшло такий саме шлях. Останній закон, на думку автора, також пов'язаний із стороннім, зовнішнім впливом, насамперед з боку розвитку мови, що робить його дію нестабільною. Зв'язок між розвитком мови і образотворчим мистецтвом виявляється дуже міцним. Це перша публікація по даній тематиці.

Ключові слова: закон, образотворче мистецтво, етап, мова, слово, фраза, композиція, графічні дії.

Анотация. Статья посвящена вопросам существования внутренних и внешних законов в изобразительном искусстве. Автор предлагает признать существование в искусстве трех первых законов. Два первых из них связаны с формообразованием и размерами произведений искусства. Первый закон гласит, что развитие искусства идет от простых форм к сложным формам. В качестве примера автор приводит артефакты искусства палеолита от примитивных каменных или глиняных шаров до замечательных женских статуэток. Следующий, второй закон говорит, что развитие искусства движется от малых форм к монументальным формам. Автор демонстрирует, как от маленьких скульптурок позднего палеолита человек приходит к каменным монументам века бронзы. Третий закон говорит о тенденции постепенного нарастания реализма в искусстве. Хорошо известно, что в искусстве древней Греции постоянно шел процесс нарастания реалистического начала во всех видах искусства. Примерно такие же процессы можно наблюдать и в искусстве Европейского Возрождения. Последний закон, по мнению автора, связан с внешними влияниями, прежде всего со стороны развития языка, что неизбежно делает действие этого закона нестабильным. Связь между развитием языка и изобразительного искусства чрезвычайно сильная. Данная публикация автора является первой по теме.

Ключевые слова: закон, изобразительное искусство, этап, язык, слово, фраза, графические действия, композиция.

Summary. The article is devoted to the problem of existence of inner and external laws in fine art. The author proposes to admit existence in art of three laws. Two of them are connected with shape - formation and size - formation of artifacts. The first law tells that development of art goes from simple forms to complicated forms. As example, the author gives artifacts of Paleolithic art from the very primitive stone or clay balls to nice sculptures of Paleolithic women. The second law tells that development of art goes from small forms to monumental forms. The author shows how from small sculptures of late Paleolithic period ancient man turns them into monumental sculptures of Bronze period. The third law is connected with growing step by step of realism in fine art. The process of realism growing in ancient Greece sculpture is very famous in the history of art. But the same process we can see in development of art in Europe during Renaissance period. This third law is also connected with external influence. The author tells about connection between inner laws of art and different external influence, especially from the side of language. The connection between language and graphic action is very strong. It may be as positive, as and negative. The influence from external forces made action of the inner law is very non - stability. This is the first publication about the topic.

Key words: law, fine art, stage, language, word, phrase, composition, graphic action.

В різних науках існують і діють різні закони. Більш того, важко сьогодні уявити будь – яку науку без притаманних їй законів. Не можна представити, наприклад, фізику без закону всесвітнього тяжіння, або біологію без законів генетики. Проте, мистецтво, в тому числі образотворче, важко уявити у поєднанні з чітко діючими законами. Інколи можна чути від художників тезу про повну свободу творчості, що, само собою, на їхню думку, не може співіснувати з жорсткою ієрархією законів. Може і дійсно законів у мистецтві не існує?

Проте, насамперед, слід визначити поняття закону. Звернувшись до славетного словника Д.М. Ушакова, автор знайшов там наступне визначення закону як: «постійні й необхідні відношення, зв'язок між явищами, які існують в об'єктивному світі незалежно від свідомості людини», а також, далі йде важливий додаток: «поняття закону є однією із ступіней пізнання людиною єдності і зв'язку, взаємозалежності і цілісності світового процесу» [6, с. 951]. Тут виникає перше зауваження на користь існування законів в мистецтві. Хіба мистецтво не намагається протягом тисячоліть зв'язати різні проблеми між собою, хіба воно не шукає постійно сенсу життя, не шукає місця людини в цьому світі?

В більш сучасному виданні «Філософському енциклопедичному словнику» читаємо наступне визначення закону: «Закон — це необхідні, суттєві, сталі, такі, що повторюються відношення між явищами» [7, с. 188]. Звісно, мова, насамперед, йде про природні закони навколишнього середовища, проте,

і це буде друге зауваження – на користь законів мистецтва, хіба дослідники не зустрічають сталі відношення, які постійно повторюються і в мистецтві?

З цього можна спробувати визначити **закон як сталі, постійні і необхідні відношення в явищі, які, в будь-якому разі об'єктивні і не залежать від свідомості людини**. При такому формулюванні закону (щодо незалежності закону від свідомості людини) відпадає спокуса схватися в царині мистецтва за «хитрощами» творчого підходу та свободи творчості. Свободу ніхто не віднімає і творчих підходів не обмежує. Навпаки, свобода та творчість цілком укладаються в рамки законів.

Спостерігаючи перші кроки людини у мистецтві у вигляді маленьких скульптур з кістки мамонта доби пізнього палеоліту, автор задався питанням: чому ці маленькі двійники людини первісного суспільства не можна розглядати в якості моделей людини. Але, побудова будь-якої моделі – це вже науковий підхід, науковий метод пізнання. Коли першу модель в науці досконально вивчили, наступним етапом є створення на базі старої моделі – моделі другого покоління, вже більш досконалої у порівнянні з попередньою моделлю. Дійсно, ці первісні скульптури виглядають дуже примітивними, такими, що нагадують ліпні фігурки дитини. А інколи вони виглядають, як чудові справжні шедеври. Тобто, є певний процес вдосконалення зображень людини. Дивлячись на примітивну фігуру і фігуру майже досконалу, важко відмовитись від думки про те, що ми маємо справу з моделями різних поколінь.

Звернувшись до процесу опанування образотворчою діяльністю дитиною, автор знайшов підтвердження тому, що розвиток малювання та ліплення у дитини рухається в напрямку до все більш адекватного віддзеркалення дійсності, тобто, рухається від менш реалістичного зображення до все більш реалістичного зображення [4, с.56]. Біогенетичний закон Ернста Геккеля стверджує, в свою чергу, що людина протягом онтогенезу проходить в скороченому часі всі фази людства протягом філогенезу. Спираючись на цей закон і спостереження за опануванням дитиною образотворчою діяльністю, можна припустити, що існують і закони або низка законів для образотворчого мистецтва, три перших з яких можна спробувати викласти наступним чином:

I закон: розвиток образотворчого мистецтва йде від простих форм до складних форм;

II закон: розвиток образотворчого мистецтва йде від малих форм до монументальних форм;

III закон: розвиток образотворчого мистецтва йде від менш реалістичних до більш реалістичних зображень.

На перший погляд не важко знайти підтвердження всім цим законам. Взяти хоча б погляд на декларовані закони з точки зору розвитку скульптури. Добре відомі перші зразки ліплення: глиняні або кам'яні кулі, які, можливо, виробляли ще неандертальці. Цікаво, що і під час опанування дитиною образотворчої діяльності перші зображення після, так званих «каракуль», це - коло [1, с. 167]. Навряд чи це просте співпадіння. Проте, після цих куль у пізньому палеоліті знаходимо вже доволі складні і реалістичні зображення тварин та людей з глини, кістки та каменю. Доволі реалістичними виглядають і багато малюнків на стінах печер. Хіба не наглядним є рух від примітивних геометричних форм до моделювання тіла живої істоти – тварини або людини?

Стосовно пам'яток української спадщини більш пізньої доби, також, можна знайти підтвердження вірності сформульованих законів. Наприклад, стосовно другого закону, розвиток скульптури пізнього палеоліту від маленьких скульптур з кістки (розмір деяких артефактів ледве сягають 2 – 3 сантиметрів) повинен з часом привести до зразків монументальної пластики. Так воно і було, коли за доби енеоліту з'являються двох та трьохметрові кам'яні велетні. Таким саме чином у трипільців йде розвиток спочатку малої пластики а вже потім, в пізньому періоді, в усатівських племенах з'являється монументальна кам'яна пластика [2, с. 182].

Стосовно руху в мистецтві від менш реалістичних зображень до більш реалістичних зображень, то найкращим прикладом цього явища є розвиток античної скульптури, в тому числі і на теренах України. Скульптура за добу античної цивілізації пройшла дуже складний шлях від перших примітивних ксоанів (комбінованих зображень кам'яних тулубів з дерев'яними руками) до шедеврів Фідія, Праксителя, Скопаса, Лісіппа, де можна бачити вже суто реалістичні зображення людини. А після цих майстрів реалізм ще більш посилюється вже за доби римсько-елліністичної культури в творчості Боефа, Агесандра, Полідора, Афінодора, Аполлонія, Тавріска. Особливо прославився грецький скульптор Боеф, який відтворював суто реалістичні образи старих, дітлахів, знедолених, тобто, дуже далеко відійшов від класичних образів богів та героїв. Але це і є реалізм.

Однак, є певні труднощі з функціонуванням цього, третього за переліком, закону. Якщо взяти до уваги розвиток скіфської або сарматської скульптурної спадщини, та можна спостерігати і зворотне явище, коли більш реалістичне мистецтво монументальної скульптури скіфів VI – V ст. до н.е. в більш пізні часи IV – III ст. змінюється на менш реалістичне, більш декоративне мистецтво скульптури. До речі, не лише скульптури! Подібні зміни можна спостерігати і в декоративно-прикладному мистецтві скіфів. Саме там попередні реалістичні зображення тварин згодом замінюються на схематичні зображення, а потім і взагалі перетворюються на орнамент.

Додатковим прикладом подібної «поза законом» ситуації можна назвати розвиток скульптури у споріднених скіфам сарматських племен. Сармати також починали розвиток власної скульптурної спадщини з більш – менш близьких до реалізму кам'яних зображень людини. Проте, згодом, доволі швидко реалістичні риси покидають сарматські скульптури і вони перетворюються на умовно-знакові сарматські «енциклопедії». Можна пригадати і хрестоматійну думку Л. С. Виготського про те, що в мистецтві реалізм присутній далеко не завжди [3, с. 58 – 72].

Більш того, із закінченням доби античності, відбувається різкий занепад досягнень культури попереднього часу. Образотворче мистецтво стає більш умовним, менш реалістичним, пропорції в живопису і скульптурі порушуються, перспектива в зображенні зникає і т. п. Поступово, крок за кроком, прискорено за доби Відродження в Європі, до образотворчого мистецтва повертаються всі досягнення реалізму і можна стверджувати, що в Європі від пізнього середньовіччя до, принаймні, XIX ст. в усіх країнах та національних школах спостерігається неухильний рух до все більшої реалістичності у різних видах та жанрах образотворчого мистецтва.

Здається, що третій закон не відповідає умовам закону мистецтва, тому що є приклади його порушення. Але, на допомогу приходять загальнонауковий підхід до теми: всі три перерахованих закони мають відношення до так званих «внутрішніх законів» розвитку мистецтва, як цілого явища. Але існують закони і «зовнішні», які можуть час від часу корегувати «внутрішні закони». В якості прикладу можна навести закони Евкліда у математиці. Вони дуже добре діють на території, яка є ідеальною площиною, проте, вони не діють на криволінійній поверхні (де діють закони Лобачевського). Таким чином, можливий лише один висновок: закон діє в певних, обмежених зовнішніми обставинами, умовах. Про те, що може заважати виконанню внутрішнього закону мистецтва, автор і намагається продемонструвати далі шляхом логічних доводів.

Сучасною наукою встановлено, що за образне мислення у людини (не шувльги) відповідає права півкуля мозку. За логічне мислення відповідає ліва півкуля мозку. У людини - шувльги все відбувається навпаки.

Як відомо, в Японії існує два види писемності: ієрогліфічна та складова. Японські вчені, вивчаючи мовні можливості встановили, що коли у людини (японця – не шувльги) порушені функції лівої півкулі мозку, у людини зникає можливість використання складової писемності, але залишаються можливості користуватись ієрогліфічною писемністю. Навпаки, коли порушені функції правої півкулі мозку – зникає можливість користування ієрогліфічною писемністю, але залишається можливість користуватись складовою писемністю. З цього досвіду можна зробити декілька важливих висновків. По - перше, вочевидь, що будь – які образотворчі дії, будь то малювання або ліплення, більше пов'язані з функціями правої півкулі мозку людини. По - друге, вочевидь, що мова та складова писемність більше пов'язані з лівою півкулею мозку людини. По – третє, між мовою та образотворчими діями існує певний зв'язок: в принципі писемність неможлива одночасно без наявності мови і її графічного відображення, що само по собі вже є образотворчою діяльністю. При цьому, образ, який може бути написаний словами, може бути і намальований фарбами або зліплений з глини.

Спостерігаючи розвиток трипільської малої глиняної пластики, дивує її більш висока з часом схематизація зображень, у порівнянні з більш ранньою добою. У пізніх трипільців – усатівських племен схематизація зображення жінки перетворюється на умовне, схоже на куб дивне створіння [5, с. 13]. Існує гіпотеза про спроби трипільців створити власну писемність (можливо, вона й була створена). Тоді виходить, що з часом і початком процесу створення писемності у трипільців поступово втрачається інтерес до реалістичного зображення, проте наростає інтерес до мистецтва більш схематизованого, більш абстрагованого від реального світосприйняття. При цьому, зауважимо, що слово значно більш віддалено від реальності, ніж зображення. Тобто, якщо рисунок або скульптура є конкретним двійником предмету, то слово -абстрактне поняття. Пояснимо це конкретним прикладом: якщо зібрати разом різних художників з різних країн і дати їм об'єкт для рисування, всі вони нарисують об'єкт більш-менш однаковим, на той час, як назву він буде мати різну, по кількості мов учасників експерименту.

Власне, така само ситуація склалась у вже згаданих, скіфів та сарматів. Коли ці народи просувались по культурному напрямку до створення власної писемності, їх образотворча діяльність становилась все більш схематичною та умовною. Поява у сарматів «енциклопедій» або каменів з великою кількістю писемних (принаймні, абстрактних) знаків співпадає з часом зникнення будь-яких скульптурних зображень.

Цікаво, що схематизовані та умовні зображення раннього середньовіччя, також, співпадають з періодом, коли в Європі активно формуються нові держави, нові нації та нові, «мови і писемності». На той час, коли ці процеси стабілізуються, остаточно за доби Відродження, образотворче мистецтво рішуче переходить на позиції реалістичного відображення навколишнього середовища. Таким чином, виникає взаємозалежність між розвитком образотворчого мистецтва і змінами у розвитку мови та пов'язаної з нею писемністю. Бурхливий розвиток мови та писемності явно уповільнюють розвиток образотворчої діяльності.

Існує своєрідна інформаційно – етапна хронологія людства за ознаками засобів передачі інформації. Відповідно цієї хронології, перший етап, який співпадає з пізнім палеолітом, відзначається появою перших слів – монолітів, які позначали окремі образи та дії. Саме до цього періоду історія образотворчого мистецтва відносить перші чудові зображення тварин та людей, які були дуже реалістичними. За доби мезоліту, коли йде розгалуження мови, з'являються не лише окремі слова – образи, а поняття про об'єкти та явища, а згодом і фрази (тобто, розповідь), розвиток образотворчої діяльності різко змінюється: зникають чудові реалістичні зображення та скульптури, а їм на зміну приходять дуже схематизовані композиції польовання, побуту тощо. Слово, начебто, відриває людину від дрібних реалій навколишнього світу, сприяє розвитку абстрактних уявлень.

Проте, образотворче мистецтво допомагає людині перейти на, наступний етап інформаційної революції, з якого людина здатна передавати інформацію через писемність, яка спочатку була виключно піктографічною (Єгипет, Китай, Америка). Образотворча діяльність допомагає мові людини перевести

інформацію на більш довгострокову основу: камінь, глину, деревину, потім пергамен, папірус, папір. І коли це трапилось за часів стародавнього Єгипту, образотворче мистецтво впевнено стає на шлях поступового руху до реалізму. Найбільш вдалим носієм інформації за цей період стає книга. Саме в книзі слово та образотворча діяльність чудовим чином поєдналися.

З появою фото – аудіо – відео, а потім електронних засобів передачі інформації, настає новий етап інформаційної революції, яка триває і по сьогоднішній день. Відзначимо, що саме ХХ сторіччя, коли відбувається інформаційний вибух, демонструє нам революцію в образотворчому мистецтві з появою модернізму, а потім і постмодернізму. Знову спостерігаємо відмову від реалізму з боку образотворчої діяльності.

Всі наведеш приклади свідчать про тісний взаємозв'язок слова та мови з образотворчою діяльністю та образотворчим мистецтвом, як складової частини цієї діяльності. На думку автора, саме з боку генезису мови, протягом розвитку людства, постійно йшов корегуючий вплив на образотворче мистецтво і навпаки. Саме мова оказує дуже суттєві перешкоди на дію внутрішніх законів мистецтва, в свою чергу, становлячись зовнішнім подразником для мистецтва.

Таким чином, слід визнати, що у образотворчого мистецтва є не лише внутрішні, але і зовнішні закони, про вплив яких на мистецтво щойно йшлося. Враховуючи згадані зовнішні впливи, ІІІ закон образотворчого мистецтва можна сформулювати наступним чином: розвиток образотворчого мистецтва йде від менш реалістичних до більш реалістичних зображень при умові сталих взаємовідношень в інформаційно – мовній царині.

Перший закон пов'язаний з формоутворенням мистецьких виробів. Кожен, хто бажає, може знайти безліч прикладів, які підтверджують його дію. Цей закон використовується і у викладанні в галузі мистецтва. Учень, який вперше прийшов до майстерні, починає свою діяльність, наприклад, у малюванні, з рисування найпростіших геометричних фігур. Він, закон, діє і під час стихійних спроб дитини (а деякі вчені кажуть: і тварини) щось зобразити, тобто, під час перших графічних робіт. Під дію цього закону підпадає як особистість художника в окремих випадках, так і загальний рух мистецтва.

Другий закон пов'язаний з трансформацією розмірів артефактів. Вивчення автором, насамперед, культур давніх мешканців України спонукало його визнати пріоритет малих габаритів у артефактів над великими габаритами. Так само, Лоренцо Гіберті, Донателло, Мікеланджело, як всі решта учні італійських боттег доби Відродження – всі починали з маленьких ювелірних прикрас, маленьких скульптур та малюнків, а вже потім були кам'яні та бронзові монументи та фрески. Так само, майстер доби пізнього палеоліту, у Мізинському поселенні, виробляє маленькі скульптури з кістки мамонта, розміри яких коливались від трьох до десяти сантиметрів. А за доби енеоліту майстри - каменярі висікають велетнів вже до трьохметрової довжини.

Більш суперечливим виглядає третій закон мистецтва. Автором публікації були запропоновані певні пояснення щодо локальності його дії. Незважаючи на зовнішні обмеження дії цього закону, він є важливим для розуміння процесів, які проходили і надалі будуть відбуватися у мистецтві.

Автор вважає за можливе постанову всіх цих питань перед сучасною наукою. Звісно, що кожне питання є дискусійним і потребує додаткового осмислення. Але, як би далі не тривала ця дискусія, вона незмінно буде корисною для науки.

Джерела та література:

1. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм // Благовещ. гуманитар. колледж. – Благовещенск, 2000. – 247 с.
2. Відейко М. Ю. Трипільська цивілізація / М. Ю. Відейко. – К. : Академперіодика, 2003. – 183 с.
3. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Искусство, 1965. – 378 с.
4. Мухина В. С. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта / В. С. Мухина. – М. : Педагогика, 1981. – 224 с.
5. Патокова Э. Ф. Антропоморфная пластика Маяцкого могильника / Памятники древнего искусства северо-западного Причерноморья / Э. Ф. Патокова. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 6 – 20.
6. Ушаков Д. Н. Толковый словарь / Д. Н. Ушаков. – М. : ОГИЗ. – 1935. – Т. I. – 1562 с.
7. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.